

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ МОВИ

Анатолій Загнітко

УДК 83'21

СЕМАНТИЧНО-РОЛЬОВИЙ ДІАПАЗОН ВАЛЕНТНОЗУМОВЛЕНОГО ІМЕННИКОВО-ДАВАЛЬНОГО В РЕЧЕННЄВІЙ СТРУКТУРІ¹

Розглянуто семантично-рольовий діапазон валентнозумовленого іменниково-давального відмінка з визначенням основних його відмінностей від конструктивно зумовленого й факультативного, досліджено позиційне закріплення валентнозумовленого іменниково-давального відмінка у внутрішньореченнєвій структурі, модельованій різними типами предикатів. На ґрунті аналізу значного фактичного матеріалу схарактеризовано семантичну типологію активно валентних предикатів відповідно з їх внутрішнім диференціюванням за категорійними класними ознаками. Простежено ядрову, напівпериферійну та власне-периферійну площини вияву семантично-рольового статусу валентнозумовленого іменниково-давального відмінка, їх модельно-позиційне маркування.

Ключові слова: валентнозумовлений іменниково-давальний відмінок, реципієнт, адресат, експерієнцер, суб'єкт-носій властивості, суб'єкт-носій ознаки, посесор.

Стаття розглядає семантично-рольовий діапазон валентнозумовленого іменниково-давального в реченнєвій структурі з чітким розмежуванням валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого), конструктивно зумовленого й вільно прилеглого (детермінантного, чи факультативного) іменниково-давального. Семантично-рольовий статус іменниково-давального мотивований: 1) його внутрішньореченнєвим статусом; 2) семантичними відношеннями з лексемами активної валентності; 3) закономірностями виявлюваного синтаксичного зв'язку між основним і залежним компонентами, де останній виражений іменниково-давальною; 4) формою синтаксичного зв'язку; 5) лінійною позиційністю стрижневого й залежного компонентів та ін. Студіювання давального відмінка розглянуто у формально-історичному (Тумченко), формально-позиційному (Загнітко "Teoretychna hramatyka"), семантико-синтаксичному (Mustayoki), категорійно-частининомовному (Vykhovanets' "Systema vidminkiv") вимірах, значну увагу також приділено розкриттю статусу граматичної категорії відмінка в типологічно різних мовах (Plungyan 154–170). Приділено також увагу і статусу форм давального відмінка іменника в системі засобів вираження мінімальних семантико-синтаксичних одиниць (Mezhov 121–172), розкриттю давального в системі членів речення і засобів їхньої реалізації (Mirchenko 101–175; Plyushch 51–98). У сучасній лінгвістиці особливої ваги набувають студіювання семантичних залежностей (Masys'tka 90–280), водночас важливим є студіювання усього спектру семантично-рольового навантаження форм давального відмінка із простеженням валентнозумовленої (словниково-визначуваної, чи керованої), конструктивно зумовленої та вільно прилеглої (детермінантної, чи факультативної) його категоризацій, що й мотивує актуальність заявленого студіювання.

Метою пропонованого аналізу виступає встановлення визначально-кваліфікаційних параметрів валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого) іменниково²-давального з послідовним диференціюванням семантичних різновидів активно валентних предикатів і закономірностей їх частиномовної реалізації. Встановлена мета мотивує необхідність вирішення таких завдань: 1) визначити класифікаційні та дефінітивні основи іменниково-давального валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого) іменниково-давального відмінка та його співвідношення з конструктивно зумовленим та факультативним різновидами; 2) схарактеризувати морфологічні й семантичні ознаки іменниково-давального відмінка в реченнєвій структурі; 3) з'ясувати семантично-рольовий діапазон валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого) іменниково-давального і простежити основні напрями основних його семантичних ролей з відповідними різновидами предикатів.

Новизна аналізу ґрунтована на морфологічній та семантичній інтерпретації іменниково-давального валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого) відмінка, виявом функційного навантаження семантичних ролей реципієнта, адресата, експерієнцера, бенефактива / малефактива, посесора, суб'єкта-носія властивості, стану, встановленні семантичних моделей вияву ролей іменниково-давального. Теоретичне значення мотивовано встановленням визначальних критеріїв тлумачення іменниково-давального валентнозумовленого (словниково-визначуваного, чи керованого) відмінка, простеженням його основних / неосновних семантичних ролей і лінійно-позиційного закріплення останніх у валентнозумовленій внутрішньореченнєвій структурі. Практичне значення студіювання визначене можливостями застосування досягнутих результатів в університетському вивченні синтаксису української та інших слов'янських і

¹ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 "Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсоналогія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання").

² Поняття іменниково-давального вжито в широкому розумінні іменниковості, що охоплює власне-іменникову (*вітер, верба, село* та ін.), займенникову іменниковості (*хто, що* і под.).

неслов'янських мов, використанні під час опрацювання нових і новітніх спецкурсів з теорії та методології мови, актуальних питань сучасної лінгвістики.

Відмінок в українській та більшості слов'янських мов є однією із формально, функційно, комунікативно найбагатших категорій, хоча здебільшого говорять про його абстрактний характер (Plungyan та ін.). Внутрішня відмінкова система охоплює сім інваріантних виявів – називний (перший, називник, суб'єктник), родовий (другий, родовик, посесивник), давальний (третій, адресатник), знахідний (четвертий, об'єктник), орудний (п'ятий, інструментальник), місцевий (шостий, локативник), кличний (сьомий, вокативник, кличник). У формальному плані відмінкова система еволюціонувала від (формалізований аспект) від максимально розгалуженої флексійної системи до сучасної, що охоплює близько сорока, у семантико-синтаксичному – її вияви зазнали істотних ускладнень у силу різноманітних процесів внутрішньо- та міжвідмінкової транспозиції, взаємодії з іншими морфологічними категоріями іменника й дієслова, а також формуванням низки вторинних аналітичних синтаксичних морфем (прийменників), що спеціалізовані на синтагматиці з окремими відмінковими формами. Морфологічна категорія відмінка належить до визначальних у формуванні узгоджувально-іменних класів (пор. (Zaliznyak 22–101)) та ін. Відмінок є міжрівневою категорією (Vykhovanets', Kostusyak), оскільки послідовно морфологічно виражений, синтаксично закріплений і семантично мотивований. Семантична мотивація відмінка є вельми проблемною, оскільки її можна розглядати через врахування значення тієї чи тієї відмінкової форми в реченнєвій позиції з відповідним лінійним закріпленням та закономірностями валентних кореляцій, сполучувальних інтенцій. Водночас існують концептуальні підходи до аналізу семантичного простору відмінка з оперттям на формальне закріплення відповідного значення, а також парадигми форм синтаксичного зв'язку. Відмінок є найактивнішим засобом зв'язку синтаксису й морфології, відбиваючи у своєму вияві різноманітні вторинні функції та охоплюючи їх у своєму лексикографічному тлумаченні. У сучасній мові простежувано тенденцію до потужної дериваційно адвербіальної спроможності, наприклад, форм іменникового орудного та ін. Не зовсім чітко окреслене коло семантичних функцій відмінків, що вимагає врахування їхнього реченнєвого статусу, взаємодії з активно валентними словами, а також лексичного наповнення відповідної відмінкової форми.

Давальний відмінок разом з орудним, на відміну від називного, родового знахідного, здебільшого зараховують до семантично спеціалізованих (Vykhovanets', Plungyan, Tymchenko та ін.), хоча О.Потебня стверджував, що орудний охоплює щонайменше п'ятдесят різних категорійних значень. Давальний на тлі орудного виглядає не таким семантично розмаїтим, але його семантичні функції репрезентовані досить розлогою кількістю, що свідчить про внутрішньовідмінкове функційно-семантичне багатство.

Давальний відмінок особливостями своєї семантики протиставлений так званим синтаксичним (за Є. Куриловичом (Kurylovych 15– 45)) відмінкам – називному й знахідному, тому що останні постають здебільшого показниками залежності: *Малий, узявши книжку, Дідусеві чита* (Bychko); *Завідувач, чи теперішньому директор, школи наприкінці року каже батькові: «Ваш син нездібний; звісно, важко йому дається наука, але все ж за літо треба його підігнати якось»* (Antonenko-Davydovych); *У хаті Мартин сказав бабусі, що він хоче відвести Устинку додому* (Hryb) і *Дідусь твій все життя козакував* (Hryb) / *Цього разу він навіть зрадив, побачивши знайомого дідуса, який поливав квіти в своєму садочку* (Dashkiyev); *Мій батько дуже швидко засвоював практично всяку механіку* (Antonenko-Davydovych) / *З гіркою посмішкою, але водночас і з щемлячим болем та ніжною любов'ю згадую свого батька Дмитра Олександровича Давидова – невдачу й фантазера* (Antonenko-Davydovych); *Вона така ж сліпа, як і дід, але старість стерла зморшки на її серці – бабуся говорить тихим ласкавим лагідним голосом* (Antonenko-Davydovych) / *Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусяю наляпати* (Vovchok). У семантичному діапазоні іменникового давального регулярними постають функції: а) адресата (отримувача): *Галина кинулася дати дитині молока* (Antonenko-Davydovych); б) реципієнта: *Шкільні офіцери приходитимуть до школярів не лише для того, щоб, так би мовити, полякати, а й щоб вивчати мікроклімат, працювати з батьками, розповідати учням про те, що за будь-яке діяння всупереч закону обов'язково буде відповідальність* (Ukrayina moloda..2013.28.02); в) бенефактива (отримувача користі): *Яка гірка омана, адже він хотів допомогти друзям з явками, надумавши перебути в маєтку Барбари і нудьгуючи тут* (Malynovs'ka). До заявлених функцій прилягає також семантична роль експерієнцера (суб'єкта сприйняття, емоційного / експресивного й ментального стану), що є регулярною в синтаксичній позиції дієслів зразка *видаватися, віритися, бачитися, довіритися, запам'ятися, захотітися, здаватися, імпонувати, набриднути, нездужатися, обриднути, подобатися, полюбитися, попати, приїдатися, пристати, траплятися* та ін.: *В її голосі стільки докору й навіть образи, що мені самому починає видаватися, ніби я в чомусь завинив перед нею* (Antonenko-Davydovych); *Стою я над маленьким горбочком сирій землі, і не віриться мені, що вже нема на світі того прекрасного вчителя* (Antonenko-Davydovych); *Що бачиться мені: любов моя в печалі* (Vinhranovs'kyu); *Ми повинні не повертатися до неї, а лише довіритися їй* (порожнечі) (Voznyak); *Телеглядачам акторка могла запам'ятися за ролями в серіалах* (Ukrayinsky tyrhden. 2015.03.03); *Йому може захотітися до старої хати, і він від вас утече, якщо ви його спустите з повідка* (Hashek); *І йому стало здаватися, що він мусить тепер працювати не тільки на своїй педагогічній ниві, а ще й, мовби за сумісництвом, на якійсь безплатній нецікавій роботі, котру йому накинуто порядком громадського навантаження* (Antonenko-Davydovych); *Я не був уродженням терехівцем, і вже саме це мусило імпонувати йому* (Drozd); *Мені набридло вже об'їжджати жінку, обходжувати, догоджати її примхам, підлашуватися*

до її настроїв (Humenna); *Не вийшла до обіду й Ангеліна Микитівна, їй теж нездужається, хоч вона й запевняє, що це скоро минеться, це в неї, мабуть, мігрень* (Honchar); *Колись-таки реєстратору має обриднути моя фізіономія* (Valerii Shevchuk); *Максим дивився на хлопчину, і він йому рішуче почав подобатися* (Bahruanyu); *Не дай Боже, попаستися йому на язик* (Berdnyk); *Для чого також могли б придатися нашим учням численні книги «художньої літератури», що з віку у вік перемелювали убогі почуття убогих героїв, уцербних істот?..* (Berdnyk); *Я мав аж десять монет і міг без турботи йти по вулиці, випробовуючи по дорозі всі автомати, що мали щастя мені траплятися* (Valerii Shevchuk).

Навіть побіжний погляд на функційну площину іменниково-давального свідчить про наявність декількох семантичних ролей, активно виявлюваних у відповідних постдієслівних позиціях, експліцитна наявність таких лексем постає не обов'язковою. До таких слід віднести: отримувача інформації (адресата) та отримувача вигоди (бенефактива): – *Ми прийшли, – сказав, сідаючи на стільця, Підмогильний, – щоб висловити вам своє захоплення з вашої громадянської мужності, з вашого останнього слова* (Antonenko-Davydovych); – *А якщо я запропоную вам бути моїм секретарем, ви погодитесь?* (Antonenko-Davydovych).

У синтаксемному статусі іменниково-давальний диференційовано на керований, конструктивно визначуваний і вільно прилеглий, а в синтагмальному плані такий давальний може перебувати у придієслівній, приіменниковій, приприкметниковій, приприслівниковій, припредикативній: *Я не зобов'язаний пильнувати ладу й допомагати конвоєві, до того ж я такий самий в'язень, як і ці жінки та дівчата* (Antonenko-Davydovych); *Моя допомога вам забезпечена* (Vladko); *Вірний клятві Гіппократа, він сумлінно розпанахав мій живіт, дістав кулю* (Talan); *Вона розлучилася з чоловіком, підстриглася під хлопчика, назло йому, бо знала – йому подобалося її довге каштанове волосся* (Kokotyukha); *Він став знаменитістю, прославленим академіком, про якого не раз писали в пресі, та чи ж буде йому приємно зустрітися з однокурсницею, нічим не приметною в медінституті* (Antonenko-Davydovych). Іменниково-давальний у своїх синтагмальних моделях має два різновиди синтаксичної залежності – прямий та опосередкований: *До монастиря вночі пішла* (Магдалена), *ось і лист батькові лишила* (Lerkuu); *Десь у підсвідомості прокидається і окреслюється виразна думка, яка, всупереч усьому мені, згоджується з Павловими словами* (Antonenko-Davydovych); *Стою, услід матері дивлюся та сльози ковтаю* (Konys'kuu).

У синтагмальному просторі давального відмінку притаманні: а) системно визначувана керованість, що ґрунтовано на валентності дієслова-предиката зразка *давати, дарувати, подарувати* (семантика реципієнта): *Котрий би міг турчин-яничар сей сон одгадати, Міг би йому три гради турецькі дарувати* (Kashchenko); *Можна подарувати Ганнусі* (іграшкового дракона – А.З.) – *вона зрадіє* (Berdnyk); *Я думала, що це від нашого знайомого з Буковини, бо він мав передати таткові якісь дефіцитні ліки* (Andriyashyk); *Не стало кому дарувати книжки: це не було американських адрес* (Izars'kuu), чи вказувати на відповідного адресата у валентнозумовленій придієслівній позиції лексем на кшталт *зізнатися, пообіцяти*: *Переступивши поріг Слупової оселі, Вертес мусив зізнатися сам собі, що він глибоко помилявся* (Vasyl'chenko); *Одного дня я затримався в редакції, чекаючи, коли принесуть із друкарні матеріал мого відділу, який треба було переглянути, перше ніж показувати редакторів газети на остаточне схвалення* (Antonenko-Davydovych); б) конструктивна зумовленість, виявлювана як елемент конструкції через внутрішньореченневу детермінацію: *Тихої, вересневої ночі, коли місячний сум розіллється в повітрі і в зеленуватому серпанку мерехтить далечінь, мені довго не спиться* (Antonenko-Davydovych); *Саме вікно було високо, і, стрибаючи з нього, можна було зламати собі ногу, та це не турбувало Сару* (Staryts'kuu); в) вільно прилеглий факультативний давальний у позиції поширювача слова: *<...> як ти зупинишся, коли поле само біжить тобі назустріч, кожна квітка біжить, кожен будяк, а вже он і бабине село замріло на горбку, й горбок той швиденько взявся бігти назустріч Денискові, й на ньому виростили тополи, верби, хати білі...* (Hutsalo). Така давальний завжди поєднуваний за допомогою відповідних вторинних прийменників зразка *назустріч, наперекір*, що відбито в лексикографічній практиці: *назустріч* – «2. у знач. прийм., з дав. в. уживається при позначенні напрямку, протилежного до того, в якому хто-, що-небудь рухається, розвивається і т. ін.» [СУМ 1974: 5, с. 94]: *<...> ми вже на першій бічній алеї парку, де назустріч нам іде поважна людина пенсійного віку* (Antonenko-Davydovych); *наперекір* – «2. у знач. прийм., з дав. в. уживається при назві осіб, предметів, явищ, процесів, усупереч яким що-небудь здійснюється, відбувається» [СУМ 1974: 5, с. 141]: *<...> наперекір повчанням боцмана, називаючи її тепер Любкою, він став енергійно розтлумачувати дівчині, що таке вузли та милі* (Honchar).

Подібна кваліфікація значенневого простору давального й інших відмінків ґрунтована на встановленні семантичної ролі учасника ситуації та його відповідного формального вираження, що не суперечить синтаксичному підходу в аналізі відмінка – визначенні синтаксичної залежності імені від вершини (іншого імені чи дієслова) та з'ясування відповідної відмінкової форми в загальному тлі синтаксично зумовлених внутрішньореченневих позицій: *А міг би з Миросоєю гуляти понад Слобучою, показувати їй улюблені місця, розповідати про те, як водяники граються на викрутнях* (Berdnyk); *Колись ти так само, як я тобі зараз, будеш розповідати своїм дітям і онукам, як літав зі мною над хмарами на комфортабельному літаку* <...> (Antonenko-Davydovych). Інколи реципієнтом вважають третього учасника в тій чи тій ситуації: *Зайжджі гості розповідали, що в графа інших дітей нема й він буцімто пообіцяв разом із рукою доньки віддати майбутньому зятеві й свою волость* (Bilyk); *<...> мудрість осяє твоїй розум, щоб ти міг віддати свій дух, свою силу, своє вміння іншим людям, як віддає своє життя світові верховний Брахма...* (Berdnyk). Реципієнт інколи вважають частковим виявом проспективного посесора (той, хто стане власником): *Ви пересадили нас з колісниць на*

гравікари та флаєри, допомогли нам побудувати тепле і затишне житло, пояснили, як правильно організувати державу (Автаменко). Реципієнта (сукупно з проспективним посесором) можна кваліфікувати частковим виявом учасника, чий зацікавлення заторкнуті ситуацією (пор. поширене використання термінів зразка Beneficiary, Benefaktiv / Malefaktiv та ін. (Zahnitko "Slovník suchasnoyi línhvistyky")): *Тиран Періандр страшенно пишався своїм кіфаредом, навіть звелів поряд з власним палацом побудувати йому добрий дім* (Bilyk). Деталізація семантичних ролей має опертям класифікацію аргументів усіх дієслів з урахуванням відмінностей у значеннєвому просторі, що зумовлює постійне множення кількості таких ролей. У семантичному просторі можна розмежовувати адресата й реципієнта, де останній «у міжособистісному спілкуванні – особа, яка сприймає повідомлення та відповідно до своїх комунікативних стратегій і конситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта» (Novyy slovník 583), адресат – виступає узагальненим відбиттям семантичної ролі отримувача, особливо з урахуванням закономірностей формального вираження відповідної семантичної ролі. Водночас слід пам'ятати, що для багатьох синтагмально визначуваних аргументів властивим є внутрішнє диференціювання з опертям на семантику дієслова. Так, окремі дослідники (Аресуан, Могозова та ін.) виділяють окремі різновиди валентності, оперуючи моделями регулярної сполучуваності дієслівних лексем: 1) субстанційна (чи предметна) з виокремленням суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної, локативної (вихідний пункт руху, його траса, кінцевий пункт руху: <...> *я рушу в північний Казахстан (Актюбінськ, Караганда), куди треба їхати через Омськ і Петропавловськ* (Antonenko-Davydovych), пор.: *їхати* → куди? (куди) де? (через Омські Петропавловськ) звідки? (*звідси)); 2) пропозитивну (непредметну), що характерна для інтенсійних дієслів (мислення, волевияву, психічної дії) з її реалізацією підрядною предикативною частиною або її трансформом: <...> *начальство мусило думати, куди прибрати чеченців з коробочної* <...> (Antonenko-Davydovych); <...> *тут при редакції можна було й переспати в комірчині на купках старих газет і не думати про випадкову ночівлю в когось із колишніх товаришів* <...> (Antonenko-Davydovych); 3) темпоральну через сполучення дієслів із прислівниками зразка *довго, швидко* чи їх конкретними відповідниками (*півдоби, три дні, п'ять тижнів*) та фазовими словами³ на кшталт *почати, певний час, завершувати*: з визначенням часових параметрів тривання дії: *Довго* блукав він по горах і долах, аж поки по році блукання не зайшов до скитських монахів (Franko); 4) векторну⁴ (локативно-об'єктну) як виявом можливості розгортання дії в просторі (Могозова) через поєднання дієслів із просторовими прислівниками на зразок *вниз, вбік, всередину, ліворуч, праворуч* або прийменниково-іменниковими конструкціями відповідної семантики: *Дивна річ: хоч як прикро було потім згадувати цю безглузду подорож до Талліна, але Галина не калялася, що поїхала туди* (Antonenko-Davydovych); *Уже смеркалось, коли приїхали до села* (Antonenko-Davydovych); 5) інтенсивно- та міро-ступеневу [Там само, с. 8] з її прислівниковими / займенниково-числівниковими кваліфікаторами кількісної модифікації дії на зразок *багато, мало, недостатньо, надмірно, часто, сильно, слабо, злегка*: *Він злегка підитовхнув Горобенка, і вони подались на другий поверх колишнього просторого купецького дому* (Antonenko-Davydovych); *Десь у вересні чи жовтні 1845 р. Шевченко сильно застудився і в листопаді хворий приїхав знову до свого приятеля-лікаря* (Antonenko-Davydovych). У таких і подібних кваліфікаціях валентності простежувано намагання охопити валентність і сполучуваність без їх адекватного диференціювання. Навіть врахування закономірних внутрішніх обмежень на сполучуваність кваліфікаторів зразка *злегка, сильно* чи *довго, швидко*, оскільки важко встановити регулярні обмежувачі на їх вияв, пор.: *Він почав швидко говорити, палко жестикулюючи* (Berdnyk); *Видно, вершник мав швидко їхати туди, відкіля прибув, коли не вселив конюшню його вороного, яким уже ніхто не цікавився* (Os'machka); *Довго думати тут не довелося, тож ми й пішли до Берка* (Antonenko-Davydovych); *Приїдемо туди ж, робимо спільне, але тобі ще довго йти гірськими скелями, долати прірви* (Berdnyk), де спостережувано сполучуваність кваліфікатора *швидко*⁵ з дієсловом *їхати* (семантика руху), і з інтенсійним дієсловом *говорити* (мовлення); *довго* – з інтенсійним дієсловом *думати* (мислення) і з дієсловом руху *йти*.

Сучасний давальний в українській мові має розгалужену флексійну систему, що ґрунтована на іменниково-родовій диференціації. Заявлена система охоплює: а) флексії чоловічого роду: **-у(-ю)** – *будинку, відмінку, клену, солов'ю*; б) флексії чоловічого роду **-ові, -ві (-єві)** – *директорові, інженерові, командирові, менеджеріві; воротареві, дідусеві, зброяреві, токареві*; в) флексії середнього роду **-у (-ю)** – *дереву, селу; морю, полю*; г) флексії жіночого роду **-і (-ї)** – *бабусі, дружині, матері, тополі; мрії, надії*. Вклоняюсь клену і вербі, / Стежкам дитинства босим... (Moysiynko); *Ісправник Слатін лишився в нас і, видимо, щось говорив про мене директоріві гімназії, бо той почав пильно приглядатися до мене* <...> (Antonenko-Davydovych); <...> *залізо сумувало, що бою зрадило, а дереву – байдуже* <...> (Buz'ko); *Мене вона охоче віддала бабусі, батьковій матері, бо я б заважала їй у нових умовах* (Antonenko-Davydovych).

Формальний вияв давального послаблений внутрішньо відмінковою омонімією а) флексій **-у(-ю)** у родового, давального й місцевого відмінків низки іменників чоловічого роду II відміни – *будинку, заводу, університету* (Прекрасні дубові столи для письма, книги в дорогах палітурках, шафи, чорні жалобні піаніно –

³ Твердження про темпоральну валентність загалом і про її реалізацію фазовими словами на кшталт *почати, тривати, завершити* вимагає істотного коригування, оскільки в цьому році можна говорити лише про початок і под. у міру реалізації відповідного значення акціонального аспекту дії (або способів дії).

⁴ Внутрішня суперечність виділення векторної валентності за наявності субстанційної валентності цілком очевидна, оскільки напрями руху так само є векторами.

⁵ Про статус такого й подібних кваліфікаторів як темпоральних можна говорити умовно.

все це вивозилось із поважних кабінетів, затишних віталень і торохкотіло по зіпсованому бруку до якогось будинку з голими, поколупаними стінами <...> (Antonenko-Davydovych); Вона живе в нашому будинку і вчиться з нами в одному класі (Bilkun); б) флексійно-омонімічний вияв давального й місцевого відмінків в іменників чоловічого роду II відміни – закінчення **-ові, -еві (-єві)**: **батькові, братові, бригадиріві, воякові; бійцєві, бондарєві, велетневі, діячеві, добродієві, козирєві, лікарєві** (Я так захопився, що піймав Генчину сестричку Ядзю, яка ліпила **братові** сніжки, й розправився з нею (Antonenko-Davydovych); В пору сезонних робіт допомагав **братові** на тракторці, який тепер іржавів у гаражі (Andriyashyk)); в) флексій **-і (-ї)** родового, давального й місцевого у відмінків жіночого роду іменників III відміни та іменників м'якої й мішаної груп I відміни: **крові, любові, ночі, солі; бабусі, матусі, межі, мрії, надії** (Але писав він не касаційну скаргу, а листа до своєї бабусі, що доживала віку в його батьків (Antonenko-Davydovych); У Люби була звичка обдирати губи аж до **крові** (S. Andruhovych); Ніхто не стане докоряти, що поставив він собор на **крові** чужій – ні, на своїй власній! (Zahrebel'nyu); г) флексій **-у (-ю)** в давального й місцевого відмінків іменників середнього роду II відміни (Цікавила мене історія мистецтва, зокрема народні вироби: писанки, різьба по дереву... (Honchar)). Для давального відмінка властива регулярна сполучуваність із вторинними прийменниками зразка **всупереч, завдяки, наперекір, назустріч, навстріч, на протизагу, навперейми, услід (вслід)**: <...> **всупереч упередженням, вимогам і обов'язкам, все ж таїться зерно людяності, що може прорости й дати цвіт...** (Antonenko-Davydovych); **Лише завдяки Марічній допомозі** він досі залишався живий і навіть, на загальний подив лікарів, перебував у більш-менш нормальній формі... (Avramenko). До цього прилягає також синонімія флексій **-ові** та **-у** в іменників середнього роду – найменувань недорослих істот: дитяткові – дитятку, немовляткові – немовлятку (<...> за свідченням Кліма-фантазера, відбувався творчий процес в того чудодія: зирк на ту, що під яблунею, зирк на схід, злегка пензликком черпне зорі – і на полотно, на щічки дитяткові та його молодій матері (Honchar); Орися затримала свої очі на божественному дитятку, що принесло на землю мир і дало людям ласку (Staryts'kyu); Жінка з останніх сил причепурила своє гніздечко. Яка мила зустріч немовляткові (Andriyashyk); Жінки – у вдовиних хатах – їм плакати не дають. Маленькі сироти. Мале! Мій немовлятку-біль! (Stus)).

Давальний відмінок має низку значеннєвих особливостей: а) реалізує семантику отримувача, зокрема отримувача інформації – адресата (Але не наважувався розповістити матері про свій намір піти на полонину (Pil'huk); Ми давно хотіли розказати дітям про те, що знали, а знали про кротенят (Україна молода. 2013.13.12)) чи вигодоотримувача – бенефактива: (Павло Серафимович): Ми всі горбатилися, щоб тобі хату збудувати, щоб жив по-людськи, і тепер ми погані? (Talan). Для давального відмінка властива також семантика суб'єкта, що постає реалізованою в реченнях з одним головним членом – інфінітивних, безособових: <...> перед сном по три рази перевіряю замки; добре **братові**, перепірнув тривоги, відчайдух, побрів поз отруйні сади, яблука биті гниллю (Pashkovs'kyu); Та ледь голову прихилила до подушки, стукає у вікно Іван Лобода. Матері погано (Chernyavs'kyu). До основних семантичних ролей давального відмінка належать: 1) отримувача – реципієнта: Він обіцяє **сестрі** подарувати пісню (Korytko); А якщо у когось не лишилось сина, тоді віддати **братові** старійшому по ньому або хто старший по лінії у роді його, щоб Руська земля в силі не зменшувалася (Ukrayinski Tyrhden. 2010. № 42); 2) адресата: Він хотів сказати **матері**, що просить і не втручатися, куди не слід (Antonenko-Davydovych); 3) бенефактив (чи малефактив): Марфутка, як чайка, крутилася десь неподалеку, наймаючись у вільних людей на всяку господарську роботу, щоб заробити щось і з того допомогати своєму **чоловікові** (Antonenko-Davydovych); Комісар навіть обурено, але пошепки, щоб не заважати **промовцєві**, докоряв ротному: чому ж він не сказав, що є такий солдат (Buz'ko); І самі **собі** будемо кашу варити, картоплю пекти (Vynnychenko); 4) експерієнцера (↔ суб'єкт фізіологічного, емоційного, ментального стану): <...> він став знаменитістю, прославленим академіком, про якого не раз писали в пресі, та чи ж буде йому приємно зустрітися з однокурсницею, нічим не приметною в медінституті <...> (Antonenko-Davydovych); Тихої, вересневої ночі, коли місячний сум розіллється в повітрі і в зеленуватому серпанку мерехтить далечинь, мені довго не спиться (Antonenko-Davydovych); Як **мені** хочеться пити! Я побіжу (Nechuy-Levyts'kyu); **Тобі** так добре відомо, як я люблю канапки з білого хліба, з маслом, шинкою, твердим сиром, шматочком червоного перцю і маринованим грибочком? (S. Andruhovych); Варто було **йому** з чогось посміятися, і ми бачили неймовірну смішню (Andriyashyk); 5) посесора (↔ суб'єкт володіння): Вона, що без сумніву мала належати тільки **йому, Карасикові**, ось тепер сидить насупроти, але він уже не може навіть доторкнутися до неї (Antonenko-Davydovych) та ін.

Семантичні ролі іменниково-давального постають регулярними в дієслівно-позиційному вияві. Для валентнозумовленого (системно визначуваного чи, за іншою термінологією, словниково прогнозованого) давального іменника – реалізатора семантичної ролі реципієнта (отримувача), який є учасником прототипної ситуації передавання з відповідними учасниками: Суб'єкт (форма називного відмінка) → Об'єкт (форма знахідного відмінка) → Реципієнт (Отримувач – форма давального відмінка), інваріантна відмінкова рамка є регулярно лише для дієслів активного стану. Такий Реципієнт здебільшого в теоретико-мовознавчих студіюваннях називають Дативом з опертям на власне-синтаксичну кваліфікацію. У такому розумінні Датив пов'язаний з потенціалом донативних дієслів, що змінюють посесивні відношення (лексеми зразка **ділитися, давати, дарувати**), та конверсивними щодо них (дієслова на кшталт **брати, отримувати / отримати**): І заходився з товаришами ділитися **насінням** (Bahryanu); На тому й спинився: нема дурних давати **начальникові** матеріал на себе! (Antonenko-Davydovych). Семантична роль Реципієнта постає регулярно для

дієслів зразка *віддати, відшкодувати, вручити, видати, виділити, виплатити, віддарувати, відправити, давати, дарувати, діставати, жалувати, жертвувати, забронювати, загнати, заплатити, заповідати, компенсувати, надати, передати, переслати, підкинути, підкласти, подарувати, повернути, пожертвувати, позичити, послати, презентувати, принести, присвоїти, прислати, продати, роздарувати, роздати, розіслати* та ін.: <...> *не платив нічого за його безталанну душу, а мусив лише відшкодувати втрату раба господареві...* (Sklyarenko); <...> *скажіть ви мені, може відшкодувати німецькому народові тих сім мільйонів і триста сімдесят п'ять тисяч вісімсот солдатів, які полягли...* (Zahrebel'nyu). Така семантична роль властива і для віддієслівних іменників – найменувань передавання, дарування, подання зразка *дар, плата, хабар*: *Плата мені була все однакова, а їсти було нічого* (Nechuy-Levyts'kyu); *Та все одно це було менше, ніж ми збиралися запропонувати як хабар зарконському торгівельному представнику* (Avramenko).

Семантична роль адресата як отримувача інформації властива валентнозумовленому придієслівному давальному для дієслівних лексем повідомлення: *адресувати, брехати, викати, викладати, викласти, вилити (душу), випалити, висловити, висповідатися, відписати, відповідати, відповіді, віщати, говорити, грубити, диктувати, доповісти, заперечити, запропонувати, зателефонувати, зачитати, заявити, збрехати, зізнатися, казати, крикнути, кричати, леститися, наговорити, надіслати (вітання), наобіцяти, написати, напести, напроорокувати, настукати, нахвалити, нахвалитися, нашептати, нашіптувати, обіцяти, переказати, перетелефонувати, підтакувати, побажати, поклястися, похвалитися, пояснити, пригрозити, присвятити, проговоритися, продиктувати, прокричати, промовити, прошептати, розголошувати, роз'яснити, скаржитися, сповістити, телеграфувати, телефонувати, шептати*, пор.: *І всі претензії можна адресувати тільки Господові* (Kononenko); *Нема потреби зараз брехати ні сонцеві, ні жоржсині, ні самому собі* (Antonenko-Davydovych); *Куми повинні викати одні одним* (Franko); *Водночас існує реальна проблема перегляду, уточнення предмета сучасної філософії як науки, як навчальної дисципліни (що викладати студентам і аспірантам, якою має бути світоглядна позиція викладача, яку систему розуміння світу, людини ми закладаємо в розум майбутніх педагогів, інженерів, менеджерів, юристів, науковців)* (Franko); *Телеграфісти тільки знижують вину вато плечима: ніхто не може відповісти їм, де перебуває нині уряд.* <...> (Antonenko-Davydovych).

Аналізована функція давального адресата є регулярно у валентнозумовленій позиції дієслів мовленнєвого⁶ спонування на кшталт *веліти, заборонити, запропонувати, відрадити, відрекомендувати, доручити, наказати, нарадити, порадити, рекомендувати*, пор.: <...> *він, як воєвода, та ще й сеймовий комісар в питаннях реєстру, міг просто веліти їм своєю владою йти на Кодак та виганяти звіди Сулиму* (Chemerys); *Хіба запропонувати покупниці піти десь розміняти купюру?* (Antonenko-Davydovych); *Я намагався відрадити її, але вперше дівчишко не хоче нічого слухати* (Avramenko); *Я вже почав був ворухити губами, збираючись якось відрекомендувати себе рятівникам* <...> (Yanov's'kyu); (Філіп): *Найрозумнішим виходом було б негайно покликати вартових і наказати їм взяти тебе під арешт* (Avramenko). Подібний вияв адресата притаманний дієсловом передавання сигналів, етикетних лій та інших адресованих дій⁷ зразка *аплодувати, відсалютувати, замахати, зробити знак, кивати, кланятися, кліпати, кліпнути, корчити/скорчити пику, махати, махнути, моргати, моргнути, підморгувати, підморгнути, подати сигнал, поклонитися, помахати, посміхатися, посміхнутися, просигналити, салютувати, свиснути, сигналити, сигналізувати*, пор.: <...> *аби не вилетіти з обоими професійних комсомольців, навчився говорити взагалі і ні про що конкретно, з ентузіазмом аплодувати партійному керівництву і завжди мати при собі план заходів* (Dashvar); <...> *тільки ж не слід плювати й на людей, в разі гризоти якої або нападу ворогів доведеться кланятися їм, воям і смердам!* (Berdnyk).

Адресатно-активна валентність властива іменникам зі значенням мовлення *відповідь, донос, дзвінок, донесення, обіцянка, подяка, побажання, порада, припис*, до яких слід додати також лексеми – найменування тексту: *записка, лист, послання, телеграма*, пор.: *Горобенкохотів на відповідь Попельначенкові так самоіронічно посміхнутись, але посмішка вийшла занадто убога* (Antonenko-Davydovych); *Адже Мейєндорф надав їй певного значення й послав донесення Міхельсонові і в Санкт-Петербурзі* (Levin); *Якщо ти сприймаєш ці слова за послання вищих сил, то будь послідовним до кінця і йми віри не лише їм, а й усьому іншому, про що говорив тоді дядько Рівал* (Avramenko).

Менш частотною для іменниково-давального є семантична роль бенефактивів / малефактивів як учасника, якого певна ситуація заторкує і на якому остання позначується. До його основних виявів слід віднести отримувача певної користі, впливу (бенефактив) чи шкоди, протидії (малефактив). Реалізацію аналізованої

⁶Не всі дієслова мовлення прогнозують давального адресата, пор. *запитати кого, попросити кого, попередити кого, обізвати кого*. У таких випадках найменування особи у формі знахідного відмінка посідає роль реципієнта з іншою роллю, пор.: *попросити* – виконавця майбутньої дії (*Підопічний сердився, нервував, це смішило інших гравців, але єдине, що могло звільнити невдачу від непроханого радника, – це попросити його щось принести або загадати Давидові Феоктистовичу якийсь безглузде запитання* (Antonenko-Davydovych)); *обізвати* – об'єкт впливу (*Стратор, якому припало споряджати нового конюха, спробував крикнути чи тупнути на Сивоока, обізвати його сяким-таким болгариним, тоді Сивоок розсміявся йому просто в ніс* (Zahrebel'nyu)).

⁷У низці випадків для таких і подібних дієслів регулярним є вияв давального суб'єкта, який позначає реалізатора дії: *Та вам треба тільки моргнути, й коло вас будуть тисячі Панасів Павловичів!* (Vynnychenko) ↔ **Та ви маєте тільки моргнути, й коло вас будуть тисячі Панасів Павловичів!*

семантичної ролі передбачають дієслова й окремі предикативні фрази⁸: *акомпанувати, благоволити, везти, влетіти, дати змогу (кому), дістатися, докучати, дошкулити, жертвувати (кому що), загрозувати, замилувати очі, перешкодити, перешкодити, перешкодити, підігрувати, протидіяти, симпатизувати, співпереживати, співчувати, сприяти, шкідити, щастити, пор.: Наглядач відчинив. Був він червоний-видно, добре йому влетіло (Bahryanyu); <...> я без заперечень роздягався до тіла, щоб дати змогу майбутньому професорові хірургії зміцнити на моєму кощавому тулубі свої знання з анатомії (Antonenko-Davydovych); Сиволап не стримався, щоб бодай чим-небудь дошкулити непокірному капітанові (Antonenko-Davydovych); Я також міг зіскочити на землю й прикритися Леопольдом. Але не хотів жертвувати ним задля порятунку власного життя (Avramenko); Боїться комусь перешкодити, набриднути, ходить городами, глухими улицями, лице в хустку ховає (Vasyl'chenko). Семантична роль бенефактив / малефактив у формі давального притаманна для іменників зразка *вигода, допомога, жертва, завада, загроза, користь, послуга, послаблення, протидія, сприяння, шкода*: «Скільки живу, все на передовій, бо тут людині найбільша *вигода*, – якось пожартував він (Брага), – і місце тепленьке, і ніхто на нього не посягає...» (Honchar); *Допомога друзям і незнайомим* розширює коло спілкування і допомагає відчувати себе важливим членом суспільства (Dakhno), а також для прикметників і предикативів на кшталт *зручний* → *зручно, корисний* → *корисно, шкідливий* → *шкідливо*, наприклад: *Всім* було добре й *зручно* (Bahryanyu); <...> я спитав: – Чим я можу бути *вам* завтра *корисний*? (Antonenko-Davydovych).*

Цілком є коректним твердження про віддалену периферію бенефактивно-малефактивної семантики діяльності та внутрішніх настанов, зорієнтованих на об'єкт (сприймає чи оцінює суб'єкт) як домінуючий (вищий, сильніший, цінніший і под.), що регулярно виявлювана в низці реченневих моделей. Суб'єкт у цьому разі реалізує позитивні / негативні дії (*опиратися, служити, чинити опір*) чи йому властиві позитивні / негативні відчуття (*вдячний*) щодо об'єкта, який може охоплювати, включати у свою сферу або ж на ньому не позначатимуться результати дії чи відношень суб'єкта: *А острівний люд після тривалих суперечок зі своїми жерцями вирішив також поклонятися й богам Чужим* (Avramenko) – Богам Чужим може бути невідоме поклоніння жреців. До цього треба також додати субординаційно-ієрархійні та контрольні-рольові семантичні відношення у придієслівних позиціях лексем зразка⁹ *догодити, догоджати, здатися, коритися, опиратися, підкорятися, підпорядковуватися, поклонятися, покорятися, покоритися, прислужувати, скоритися, служити, чинити опір*: <...> коли він, низько вклоняючись, намагався з усіх сил *догодити* п'яним *кунцям*, потурав усім їхнім диким забаганкам, втрачав не тільки людську гідність, але й людське обличчя! (Antonenko-Davydovych); Він поводився як справжній кабальєро, що за будь-яких обставин мусить *догоджати дамі*, виконувати кожну її забаганку (Avramenko); <...> батько не дуже привітав, то їй довелося *вертатися додому й коритися чоловікові* (Б. Грінченко); Ваше завдання: зібрати всю можливу інформацію про побут цих істот, яких, очевидно, потім доведеться *знищити*, якщо вони *будуть опиратися вам* (Vladko); Проте ця Зіна, що вже добре наламалась панських покоях, чула своїм нутром моє *музицьке походження* і не поспішала, як іншим, *прислужувати мені* за столом (Antonenko-Davydovych). Заявлений різновид активної валентності властивий і для прикметників на кшталт *відданий, вірний, покірний, прихильний*: Він *старий і збіднілий, живе на утриманні свого сина, але вірно й глибоко відданий мені й нашому ділу* (Vynnychenko). Зберігають семантику валентнозумовленого іменниково-давального компонента також похідні іменники на зразок *вірність, поклоніння, служба, спротив*: Усі *дев'ятеро вельмож* по черзі торкнулися корони, присягнувши тим самим на *вірність* своєму новому *государеві* (Avramenko); <...> держава інків, *наївно сповідуючи примітивну релігію поклоніння сонцю*, давала своїм громадянам *широкий простір для духовного розвитку* (Bedzyk); *Освясчується сама ідея рабства ім'ям бога, і спротив рабству* оцінюється, як *богоборство* (Berdnyk).

Менш ємною постає група лексем зі семантикою віри, довіри, вдячності, що прогноують валентнозумовлений іменниково-давальний компонент. До таких лексем належать: 1) дієслова зразка *вірити, виявляти довіру, довірити, довіряти*; 2) прикметники на кшталт *вдячний, зобов'язаний*; 3) предикатив *спасибі*, пор.: *Хотілось не вірити Балабаєві, але Балабай, усім відомо, – чоловік статечний, релігійний і сім'янин* (Antonenko-Davydovych); *У цьому світі не можна довіряти стороннім людям...* (Avramenko); *Та й я вдячний тобі* за Дейдрин порятунок – а моя вдячність дечого варта (Avramenko); *Я вдячний тобі* за все, що ти для мене зробив (Avramenko); *На сцену перся Стасів батько. – Ну, спасибі ж вам, спасибі! Добрі чобітки пошили, добрі!..* (Antonenko-Davydovych).

Менш регулярно для іменниково-давального є периферійна семантична роль об'єкта (другого члена) співвідношення, порівняння, відповідності / невідповідності. Заявлена роль властива для предикативів зі семантикою співвідношення, порівняння, відповідності / невідповідності – це 1) дієслова *личити, пасувати, передувати, супроводжувати*: *Якщо взагалі такі зуби могли комусь личити* (S. Andrychovych); *Вчинкові мас*

⁸Багато дієслів мовлення мають бенефактивний (малефактивний) компонент, що дає змогу кваліфікувати їх дативну валентність як бенефактивну чи подвійну – адресатно-бенефактивну: *заборонити, забороняти, заперечувати, підтакувати*: *Я охоче погодився з ним і був удячний йому за це, бо інакше мені довелося б самому заборонити обом дівчатам виходити з банку* (Avramenko); *Його природної тупості тільки й вистачало на те, аби підтакувати начальникові* (Vynnychuk).

⁹Мотивованим постає зарахування до цієї групи дієслів і лексем на кшталт *поклятися, присягати, присягти, присягнути*, що містять мовленнєвий компонент і компонент обов'язку, пор.: *поклятися* – 'Дати клятву; урочисто пообіцяти що-небудь, завіривши в чомусь; присягнувшись' (Slovnyk 1976: t. 7, 33); <...> скільки б попів вона не запросила, хоч і самого найсвятішого отця, щоб поклятися всіма святими угодниками та на всіх святих книжках... (Avramenko); *присягати, присягти, присягнути* – '1. Давати присягу (у 1 знач.); 'Твердо обіцяти кому-небудь здійснити щось, підкріплюючи обіцянку якоюсь клятвою; клястися' (Slovnyk 1977: t. 8, 55); (Овлур:) *На се мені ти мусиш присягти* (Franko).

передувати розмова (Zahrebel'nyu); 2) прикметники: *адекватний, аналогічний, зворотний, корелятивний, одночасний, паралельний, перпендикулярний, подібний, пропорційний, протилежний, рівнозначний, рівносильний, симетричний, синхронний, співмірний, сучасний, чужий*: У сфері творчості був постмодернізм, а в теоретичній експлікації – **корелятивний йому** постструктуралізм, у лоні якого виникла теорія інтертекстуальності (Nalyvaiko); 3) предикативні фраземи зразка *не за віком, не рівня*: **Йм нерівня** всіляка дрібнота на кшталт відунів (Avramenko).

Периферійною для іменниково-давального є також семантична роль експерієнцера – суб'єкта ситуації сприйняття, емоційного чи ментального стану, модальної ситуації, виявлювана у валентнозумовленій позиції¹⁰ у: 1) дієслів зразка *бачитися, ввижатися, відчуватися / відчутися, віритися, заманеться, запам'ятатися, захотітися, згадатися, здаватися, зустрітися, імпонувати, кортіти, легшати, належати, набриднути, нездужати, обриднути, огиднути, осточортіти, подобатися, полюбитися, привидітися, примаритися, припасти, терпітися, хотітися*: <...> **мені** ліпше **бачиться** й краще пишеться з дистанції часу (Antonenko-Davydovych); *По дорозі ж п'яньєному* всяке чортovinня **ввижатися** може, навіть такому твердолобому, як *Панас...* (Andrusyak); – *Не треба, – відповів Сатіапал. – Може, панові Лаптеву заманеться* оглянути масток, коли виухне злива (Dashkiyev); – *Дозволю собі звернути вашу увагу, пане обер-лейтенанте, – занепокоєно сказав Швейк, – цього собаку треба добре берегти, щоб не втік. Йому може захотітися* до старої хати, і він від вас утече (Hashek, перекл. С. Масляк); 2) прикметників на кшталт *близький, важливий, відомий, дорогий, незвичний, потрібний, приємний, симпатичний, чутний*: *Ти такий близький мені, а я не відаю, як тебе величати...* (Berdnyk); *Руйнували <...> цей дорогий Вірі Павлівні* будинок її молодості – не було паркана й на сусідньому подвір'ї, де замість старої похмурої кам'яниці лежала купами розбита цегла й потрочені, брудні дошки <...> (Antonenko-Davydovych); *Незрозуміле було, чому взяли не хустину, що коштувала таки добрячих грошей, а – газету, нікому не потрібний папір, що його досить у всякого начальника?* (Antonenko-Davydovych); 3) безособово-предикативних займенників зразка *ні до чого, ніде*: – *А нам* воно, сину, **нідочого**, бо ми – *робочі* (Antonenko-Davydovych); 4) предикативів на кшталт *байдуже, боляче, видно, далеко до, завидно, зрозуміло, можна, невтямки, не під силу, не сила, негарно, негоже, незвично, незручно, некомфортно, ненависно, непотрібно, непристойно, неспокійно, нестерпно, нешкідливо, ніколи, ніяково, не до вподоби, помітно, потрібно, приємно, смішно, совісно, соромно, тривожно*: **Галині байдуже** – чи думають сторонні люди, що вона мовчить про невідомого Женчикова батька з ображеної жіночої гордості, чи з надмірного болю (Antonenko-Davydovych); **Горобенкові** стало ніяково і **боляче** (Antonenko-Davydovych); 3 івертової постаті за чужими потилицями **Горобенкові не видно** було, тільки тулуб у френчі, і помаху рук злились у нестримний вольовий рух, у якусь справді крицеву динаміку: (Antonenko-Davydovych); – *Але завважу, що в плані життєвого досвіду мені далеко до Амадіса* (Avramenko); **Невтямки були Коржеві** й слова начальника 3-ї частини, що це український націоналіст (Antonenko-Davydovych); *Проте тут-таки він збагнув, що навіть гострим зубам плазуна не під силу простромити цільну металічну сітку, яка вкривала зовні гумову тканину скафандра і захищала її від пошкоджень* (Vladko); *Коли Сузанні це не до вподоби, що ж робити?* (Vynnychenko); *Грек Мудролюб не знаходив собі місця, Доброчинові теж було совісно* зволікати підписання укладу з грецьким царем (Bilyk); 5) предикативно-синтаксичних фразем на кшталт *не гріх, не дано, не до жартів, не до того, не життя, не по собі; не справа, все одно, хоч би що, хоч би хни, хоч трава не росте*: *Туди не дано нікому* (Honchar); *Тепер запорожцям було не до жартів* (Bilyu); *Хоча більшість американців користуються різними формами приватного медичного страхування, є й такі, котрим це не по кишені* (Kokotyukha); (Реджі:) *Ти страчаєш посаду; такий секретар тепер мені не по кишені. Шукай собі нового маестро, мій друже* (Kocherha).

Іменниково-давальному в окремих випадках притаманна семантична роль посесора (володаря), що характерна у валентнозумовленій позиції дієслів зі значенням володіння, придбання, достатності / недостатності ресурсів: *вистачати / вистачити, дістатися, коштувати, належати, обійтися, хапати*: *Брат йому усе вистача, чого тільки треба* (Kvitka-Osnov'yanenko); *Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, <...> дісталась йому це від батька* (Kotsyubyns'kyu); *Дідова хата дісталася дядькові Івану й дядині Явдосі* (Stel'makh); *Твоє хвилювання може коштувати йому життя* (Dashkiyev), а також для предикативів подібної семантики: *достатньо, мало, багато*: **Йй** було **достатньо** того, що він рятує (Bilyu); **Мало мені** пластинки, знайденої батьком цього отрока **десять років тому** (Bilkun).

Межовою периферією є семантична роль носія властивості іменниково-давального у приприкметниковій валентнозумовленій позиції лексем зразка *властивий, притаманний* (→ кому / чому): *Побачивши мене, вона зараз вдалася до мене з фамільярністю, властивою старим слугам* (Ukrayinka); *Лють поступово виухала, замість неї виникав холодний спокій, який завжди був властивий Ван Луну в хвилини серйозної небезпеки* (Vladko).

Вичерпне студіювання семантичного діапазону іменниково-давального можливе за умови обстеження усього корпусу семантичних предикатів і встановлення значенневого наповнення його форм. Обстеження значного діапазону семантичних функцій та рольових залежностей у внутрішньореченнєвій структурі свідчать

¹⁰ Предикати зразка *радий* (→ кому), *радуватися* (→ чому) іменниково-давальний виражає стимул, у цьому разі експерієнцер реалізований називним: *Максим був радий і такій самотності* (Bahryanu); *Ми маємо право тепер жити вільними людьми і радуватися Перемозі, мала!* (Zahrebel'nyu).

про ядровість семантичних ролей адресата та реципієнта, периферійною ж виступає семантична роль експерієнцера. Периферійно-межовою для іменниково-давального відмінка є семантична роль носія властивості, до неї наближена й семантична роль посесора (володаря). Перспективним є дослідження усього інвентаря семантичних ролей сучасних відмінкових форм для встановлення спільного й відмінного між ними, діагностування регулярних / нерегулярних, частотних / нечастотних синтагмальних моделей з тими чи тими семантичними ролями. До цього прилягає і розгляд семантично-рольового діапазону в контрастивному аспекті, що дасть змогу розкрити особливості когнітивно-мовних особливостей відповідних структур семантичних залежностей.

References

- Avramenko, Oleh, and Valentyn Avramenko. *Zori v tvoyikh dolonyakh (Stars in Your Hands)*. Kyiv : Zeleny pes, 2007. Print.
- Avramenko, Oleh, and Valentyn Avramenko. *Real'na zahroza (Real Danger)*. Kyiv : 2006. Print.
- Andersh, Yosyp. *Semantychna struktura bezprijymennykovoho daval'noho vidminka v ches'kiy i nimets'kiy movakh (Semantic Structure of Non-Prepositional Dative Case in Czech and German)*. Kyiv : Naukova dumka, 1975. Print.
- Andriyashyk, Roman. *Lyudy zi strakhu (People from Fear)*. Kyiv : Dnipro, 1983. Print.
- Andrusyak, Ivan. "Nechysta syla (Evil Spirit)". *Kur'yer Kryvbasu (Kryvbas's Courier)* 224/225 (2008): 4–12. Print.
- Andruchovych, Sofija. *Zhinky jihnih cholovikiv Ivano-Frankivs'k: Lileja-NV*, 2006. Print.
- Antonenko-Davydovych, Borys. *Tvory : u 2-t (Works : in 2 Vol.)*. Kyiv : Dnipro, 1991. Print.
- Apresyan, Yuriy. *Ekspyrymental'noye issledovaniye semantiki russkogo glagola (Experimental Study of the Semantics of Russian Verb)*. Moscow : Nauka, 1967. Print.
- Bahryanyy, Ivan. *Lyudyna bizhyt' nad prirvoyu (The Man is Running above the Abyss)*. Kyiv : Ukrayins'kyy pys'mennyk, 1992. Print.
- Bedzyk, Yuriy. *Velykyy den' inkiv (The Great Day of Incas)*. Kyiv : Veselka, 1989. Print.
- Berdyk, Oles'. *Labirynt Minotavra (Minotaur's Labyrinth)*. Kyiv : Veselka, 1990. Print.
- Berdyk, Oles'. *Vohnesmikh (Firelaugh)*. Kyiv : Radyans'kyy pys'mennyk, 1988. Print.
- Bychko, Valentyn. *To ne maky tsvitut' (That is not Poppy Blossom)*. Kyiv : Dytvydav, 1962. Print.
- Bilyy, Dmytro. *Zalozhna dusha (Pledged Soul)*. Donetsk : Al'fa-pres, 2004. Print.
- Bilyk, Ivan. *Mech Areya (Arey's Sword)*. Kyiv : Dnipro, 1990. Print.
- Bilyk, Ivan. *Pokhoron bohiv (Gods' Funeral)*. Kyiv : Vydavnychyy dim A.S.K., 2005. Print.
- Bilkun, Mykola. *Bahato, bahato, bahato zolota... (Lots, lots, lots of Gold...)* Kyiv : Molod', 1975. Print.
- Buz'ko, Dmytro. *Chayka (Gull)*. Kyiv : Dnipro, 1991. Print.
- Chemerys, Valentyn. *Fortetsya na Borysfeni (Fortress on Borysfen)*. Kharkiv : Folio, 2011. Print.
- Chernyavs'kyk, Mykyta. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv : Dnipro, 1990. Print.
- Dakhno, Ivan. *Dilova kar'yera (Business Career)*. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 2011. Print.
- Dashvar Lyuko. *Ray. Tsentr (Paradise. Center)*. Kyiv : Knyzhkovyy klub "Simeyne dozvillya", 2009. Print.
- Dashkiyev, Mykola. *Kryshdalevi dorohy (Crystal Roads)*. Kyiv : Veselka, 1976. Print.
- Drozd, Volodymyr. *Katastrofa (Catastrophe)*. Kyiv : Studiya "Nehotsiant", 2000. Print.
- Franko, Ivan. *Dodatkovy tvory do zibrannya tvoriv u p'yatdesyaty tomakh. : T. 54 (Extra Works to the Collection of Works in 50 Vol. : Vol. 54)*. Kyiv : Naukova dumka, 2010. Print.
- Hashek, Yaroslav. *Pryhody bravoho soldata Shveyka (Adventures of Good Soldier Svejk)*. Kyiv : Dnipro, 1993. Print.
- Honchar, Oles'. *Spohad pro okean (Memory about the Ocean)*. Kyiv : Veselka, 1995. Print.
- Honchar, Oles'. *Tsyklon (Cyclone)*. Kyiv : Radyans'kyy pys'mennyk, 1970. Print.
- Hryb, Kuz'ma. *Khocha lyst i ne diyshov (Though the Letter Was not Delivered)*. Kyiv : Veselka, 1990. Print.
- Humenna, Dokiya. *Mana (Mana)*. New-York : Ukr.-ameryk. vyd-vo, 1952. Print.
- Hutsalo, Yevhen. *Denysko (Denysko)*. Kyiv : Veselka, 1973. Print.
- Izars'kyk, Oleksa. *Stolytsya nad Izarom (Myunkhen) (Capital on Izar (Munich))*. Poltava : ASMI, 2002. Print.
- Kashchenko, Andrian. *Opovidannia pro slavno Vijs'ko Zaporoz'ke nyzove*. Dnipropetrovs'k: Sich, 1991. Print.
- Kocherha I. *Tvory : V 3-kh t. – T. II: [dramy] [Tekst] / Ivan Kocherha. – Kyiv : Derzhlitvydav, 1956. – 556 s.* Print.
- Kokotyukha, Andriy. *Neytral'na terytoriya (Neutral Territory)*. L'viv : Kal'variya, 2002. Print.
- Kononenko, Yevheniya. *Knyharnya «Shok» (Bookshop "Shock")*. L'viv : Kal'variya, 2009. Print.
- Konys'kyk, Oleksandr. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv : Chas, 1927. Print.
- Korytko, Roman. *Peredmova*. In: Lepkyy, Bohdan. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv : Naukova dumka, 1997. Print. – Pp. 3 – 15.
- Kostusyak, Nataliya. *Struktura mizhrivnevnykh katehoriy suchasnoyi ukrayins'koyi movy (Structure of Interlevel Categories of Modern Ukrainian)*. Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2012. Print.
- Kotsyubyns'kyk, Mykhaylo. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv : Dnipro, 1977. Print.
- Kurylovych, Ezhy. *Ocherki po lingvistike (Essays on Linguistics)*. Moscow : Izd-vo inostr. lit-ry, 1962. Print.

- Kvitka-Osnov'yanyenko, Hryhoriy. *Tvory: V 6-y t. : T. II (Works: in 6 Vol. : Vol. II)*. Kyiv : Derzhlitvydav Ukrainy, 1956. Print.
- Lepkyy, Bohdan. *Vybrani tvory (Selected Works)*. Kyiv : Naukova dumka, 1997. Print.
- Lepkyy, Bohdan. *Krutizh (Whirlpool)*. Kyiv : Veselka, 1992. Print.
- Levin, Borys. *Vydno shlyakhy poltavs'ki (Poltava Roads are Visible)*. Kyiv : Dnipro, 1984. Print.
- Malynovs'ka, Marharyta. *Hrymuchi ozera Polissya (Fulminating Polissya Lakes)*. Kyiv : Dnipro, 1991. Print.
- Masyts'ka, Tetyana. *Typolohiya semantyko-syntaksychnykh rechennyevykh zalezhnostey (Typology of Semantic-Syntactic Sentence Dependencies)*. Luts'k : Tverdnyia, 2016. Print.
- Mezhov, Oleksandr. *Typolohiya minimal'nykh semantyko-syntaksychnykh odynyts' (Typology of the Minor Semantic-Syntactic Units)*. Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. Print.
- Mirchenko, Mykola. *Struktura syntaksychnykh katehoriy (Structure of Syntactic Categories)*. Luts'k : Vezha, 2004. Print.
- Morozova, Tatyana. "Struktura slovoobrazovatel'nykh paradigm russkogo glagola (Structure of Derivative Paradigms of Russian Verb)". Diss. Moscow State U, 1980. Abstract. Print.
- Moysiyenko, Anatoliy. *Z chernihivs'kykh sadiv : novi sonety i verlibry (From Chernihiv Gardens : New Sonnets and Vers Libre)*. Uman' : Sofiya, 2008. Print.
- Mustayoki, Arto. *Teoriya funktsional'nogo sintaksisa: ot yazykovykh struktur k yazykovym sredstvam (Theory of Functional Syntax : From Linguistic Structures to Linguistic Means)*. Moscow : Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2006. Print.
- Nalyvayko, Dmytro. "Literaturna komparatyvistyka : vchora i s'ohodni (Literature Comparative Study : Yesterday and Today)". *Suchasna literaturna komparatyvistyka : stratehiyi i metody (Modern Literature Comparative Study : Strategies and Methods)*. Kyiv : VD «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya», 2009. 3 – 26. Print.
- Nechuy-Levyts'kyy, Ivan. *Kyyivs'ki prokhachi (Kyiv Beggars)*. Kyiv : Naukova dumka, 1966. Print.
- Novyy slovnyk inshomovnykh sliv : blyz'ko 40 000 sl. i slovospoluchen' (New Dictionary of Borrowed Words : about 40 000 Words and Collocations)*. Ed. by L.I. Shevchenko. Kyiv : ARIY, 2008. Print.
- Os'machka, Todos'. *Starshyy boyaryn (Senior Boyaryn)*. Kyiv : Naukova dumka, 2002. Print.
- Pashkovs'kyy, Yevhen. *Osin' dlya anhela (Autumn for Angel)*. Kyiv : Nova literatura, 2006. Print.
- Pil'huk, Ivan. *Hrozovyy ranok (Thunder Morning)*. Kyiv : Dnipro, 1976. Print.
- Plungyan, Vladimir. *Vvedeniye v grammaticheskuyu semantiku : grammatycheskiye znacheniya i grammatycheskiye sistemy yazykov mira (Introduction to Grammatical Semantics : Grammatical Meanings and Grammatical Systems of World Languages)*. Moscow : RGGU, 2011. Print.
- Plyushch, Mariya. *Slovoforma u semantychno elementarnomu ta uskladnenomu rechenni (Word Form in Semantically Elementary and Compound Sentences)*. Kyiv: Vyd-vo Nats. pedahoh. un-tu im. M. P. Drahomanova, 2011. Print.
- Potebnya, Oleksandr. *Mova. Natsional'nist'. Denatsional'nist' (Language. Nationality. Denationality)*. New-York : Ukrainian Free Academy of Science in the USA, 1992. Print.
- Potebnya, Aleksandr. *Iz zapisok po russkoy grammatike (From the Notes on Russian Grammar)*. Moscow : Uchpedhyz, 1958. Vol. 1–2. Print.
- Russkaya grammatika. Vol. 1–2 (Russian Grammar. Vol. 1–2)*. Prague : Academia Československé akademievěd, 1979. Print.
- Shevchuk, Valerii. *Try lystky za viknom*. Kyiv:Radians'kyj pys'mennyk, 1985. Print.
- Sklyarenko, Semen. *Volodymyr (Volodymyr)*. Kyiv : Dnipro, 1985. Print.
- Slovnyk ukrajins'koji movy : V 11-ty t. – Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980*. Print.
- Staryts'kyy, Mykhaylo. *Ostanni orly : istorychna povist' iz chasiv haydamachchyny (Last Eagles : Historical Novel from the Times of Haydamachyna)*. L'viv : Kamenyar, 1990. Print.
- Stel'makh, Mykhaylo. *Shchedryy vechir (Christmas Eve)*. Kyiv : Dnipro, 1987. Print.
- Stus, Vasul'. *Dorohamy bolii*. Kyiv: Radians'kyj pys'mennyk, 1990. Print.
- Talan, Svitlana. *Oholeny nerv (Exposed Nerve)*. Kyiv : Knyzhkovyy Klub "Klub Simeynoho Dozvil'ya", 2015. Print.
- Tymchenko, Yevhen. *Nominativ i datyv v ukrajins'kiy movi (Nominative and Dative in Ukrainian)*. Kyiv : Vyd Ukr. AN, 1925. Print.
- Ukrayinka Lesya. *Tvory : V 10-y t. : T. 7 (Works : In 10 Vol. : Vol. 7)*. Kyiv : Dnipro, 1965. Print.
- Ukrayina moloda : shchodenna informacijno-politychna hazeta (Svidoctvo pro rejestraciju: KB No 3386 – Ministerstvo informacii Ukraine (<http://www.umoloda.kiev.ua/>; 12.12.2016)*. Print.
- Ukrajins'kyj Tyzhden' :shchotyryhnevij iliustrovanyj suspil'no-politychnyj ukrajinomovnyj chasopys (<http://tyzhden.ua/Magazine/>; 12.12.2016)*. Print.
- Vasyl'chenko, Stepan. *Muzhyts'ka arykhmetyka (Peasant Arithmetic)*. Kyiv : Veselka, 1991. Print.
- Vinhranovs'kyy, Mykola. *Na sribnim berezi (On the Silver Coast)*. Kyiv : Molod', 1978. Print.
- Vladko, Volodymyr. *Syvyi kapitan (Gray Captain)*. Kyiv : Dnipro, 1959. Print.
- Vladko, Volodymyr. "Dviynyky St'opy Loznikova (Twins of St'opa Loznikov)". *Znannya ta pratsya* 9 (1963): 20 – 24. Print.

- Vovchok Marko. *Narodni opovidannya (National Essays)*. Kyiv : Naukova dumka, 2001. Print.
- Voznyak, Taras. *Teksty ta pereklady (Texts and Translations)*. Kharkiv : Folio, 1998. Print.
- Vykhovanets', Ivan. *Systema vidminkiv v ukrayins'kiy movi (System of Cases in Ukrainian)*. Kyiv : Naukova dumka, 1987. Print.
- Vykhovanets', Ivan. *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti (Parts of Speech in Semantic-Grammatical Aspect)*. Kyiv : Naukova dumka, 1988. Print.
- Vykhovanets', Ivan, and Kateryna Horodens'ka. *Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy (Theoretical Morphology of Ukrainian)*. Kyiv : Universytet s'ke vyd-vo "Pul'sary", 2004. Print.
- Vynnychenko, Volodymyr. *Zapysky Kyrpatoho Mefistofelya (Notes of Snub-Nosed Mephistopheles)*. Kyiv : Znannya, 2015. Print.
- Vynnychuk, Jurii. *Divy nochi*. L'viv: Kal'variya, 2007. Print.
- Yanovs'kyy, Yuriy. *Vershnyky (Riders)*. Kyiv : Dnipro, 1987. Print.
- Zahnitko, Anatoliy. *Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Morfolohiya. Syntaksys (Theoretical Grammar of Modern Ukrainian. Morphology. Syntax)*. Donets'k : TOV VKF "BAO", 2011. Print.
- Zahnitko, Anatoliy. *Slovyk suchasnoyi linhvistyky : ponyattya i terminy : u 4-ky t. (Dictionary of Modern Linguistics : Notions and Terms : In 4 Vol.)* Donets'k : DonNU, 2012. Print.
- Zahnitko, Anatoliy. *Teoriya hramatyky i tekstu (Theory of Grammar and Text)*. Donets'k : Noulidzh, 2014. Print.
- Zahnitko, Anatoliy. *Suchasna linhvistyka : pohlyady ta otsinky (Modern Linguistics : Views and Opinions)*. Donets'k : Noulidzh, 2014. Print.
- Zahrebel'nyy, Pavlo. *Dyvo (Miracle)*. Kyiv : Znannya Ukrainy, 2001. Print.
- Zaliznyak, Andrey. «*Russkoye imennoye slovoizmeneniye*» s prilozheniyem izbrannykh rabot po sovremennomu russkomu yazyku i obshchemu yazykoznaniiyu ("Russian Nominative Derivation" with Appendix of Selected Works on Modern Russian Language and General Linguistics). Moscow : Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2002. Print.

Надійшла до редакції 12 лютого 2017 року.

SEMANTIC ROLES RANGE OF VALENCE-CONDITIONED NOMINATIVE-DATIVE IN THE SENTENCE STRUCTURE

Anatoliy Zahnitko

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background. Semantic role status of nominative-dative is motivated by: 1) its intrasentence status; 2) semantic relations with lexemes of active and passive valences; 3) patterns of revealed forms of clause, subordinately correlated syntactic connection between the main and subordinate clauses, where the latter is nominative-dative; 4) means of expression of form of subordinately correlated syntactic connection; 5) linear positionness of the main and dependent components, etc. In the modern linguistics, it is important to study the whole range of semantic role load of dative forms along with investigation of their valence-conditioned, construction-conditioned, and freely contiguous categorizations.

Purpose: to define the determinative-qualificative parameters of valence-conditioned (dictionary-definable, or governable) nominative-dative with consecutive differentiation of semantic variations of actively-valent predicates and patterns of their part-of-speech realization.

Results: According to syntaxeme status, the nominative-dative is differentiated in governable, construction-conditioned, and freely contiguous; in the syntagmal dimension, the dative may be affiliated to the verb, noun, adjective, adverb, predicate. In its syntagmal models, the nominative-dative has two types of syntactic dependence – direct and indirect.

In the syntagmal aspect, the dative case is characterized by: a) system-determined governance, that is based on the valence of the predicate verb (semantics of recipient); b) constructive dependence detectable as the construction element through intrasentence determination; c) freely contiguous facultative dative in the position of word spreader.

This qualification of semantic space of the dative and other cases is based on the determination of semantic role of the situation participant and its corresponding formal expression, that does not contradict syntactic approach in the case analysis – determination of syntactic dependence of noun on the governor (another noun or the verb). In the semantic dimension, we can differentiate the addressee and recipient, addressee is the generalized reflection of the recipient semantic role.

Discussion: Study of significant range of semantic functions and role dependences in the intrasentence structure affirm the core position of the addressee and recipient semantic roles, the experiencer semantic role is peripheral. Peripheral-boundary for the nominative-dative case is the semantic role of property-bearer, as well as approximate to it possessor semantic role.

Keywords: valence-conditioned nominative-dative, recipient, addressee, experiencer, subject-carrier of property, subject-carrier of feature, possessor.

Vitae

Anatoliy Zahnitko is Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Head of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. His

areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, categorical linguistics, lexicographic linguistics, and text linguistics.

Correspondence: a.zagnitko@gmail.com